

3. Фрейденберг О.М. Миф и литература древности / О.М. Фрейденберг. – М. : Восточная литература РАН, 1998. – 798 с.
4. Фрейденберг О.М. Поэтика сюжета и жанра / О.М. Фрейденберг. – М. : Лабиринт, 1997. – 448 с.
5. Фрейденберг О.М. Происхождение пародии / О.М. Фрейденберг; публ. Ю.М. Лотмана // Труды по знаковым системам. – 6. – Тарту, 1973. – С. 490–497.
6. Щитова-Романчук Л.А. Творчество Годвина в контексте романтического демонизма / Л.А. Щитова-Романчук. – Днепропетровск : Полиграфист, 2000. – 181 с.

#### REFERENCES

1. Braginskaia, N.V. (1994) “«Pictures» of Philostrate older : genesis and structure of dialogue before the image”, *“Kartiny” Filostrata starshogo: genesis i struktura dialoga pered izobrazheniim* // Odisseus. Man in history. – Moscow : Science. – pp. 290–295.
2. Derbeniova, L.V. (2008) “Archetypal paradigm of Russian realistic literature of second half of XIX century”, *Arkhetypna paradyhma v rosiiskii realistychnii literature druhoi polovyny XIX stolittia* Speciality 10.01.02. – Russian literature. Autoabstract of the dissertation of Doctor of Philology. – Simferopol. – 37 p.
3. Freidenberg, O.M. (1998) “Ancient myth and literature”, *Mif i literatura drevnosti*. – Moscow : Eastern Literature RAS, 1998. – 798 p.
4. Freidenberg, O.M. (1997) “Poetics of plot and genre”, *Poetika siuzheta i zhanra*. – Moscow : Labyrinth. – 448 p.
5. Freidenberg, O.M. (1973) “Genesis of parody”; publ. by Yu.M. Lotman, *Proiskhozhdeniie parodii* // Works on the sign systems. – 6. – Tartu. – pp. 490–497.
7. Shchitova-Romanchuk, L.A. (2000) “Godwin’s works in the context of romantic demonic”, *Tvorchestvo Godvina v kontekste romanticheskogo demonizma*. – Dnepropetrovsk : Poligraphist, – 181 p.

УДК 821.161.2 – 192.09 : 008 – (477.64)

### ДУМА «ПРО ФЕДОРА БЕЗРОДНОГО» В КОНТЕКСТІ ЗВИЧАЄВОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРОЖЖЯ: ДЕЯКІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Павленко І.Я., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

*i.pawlenko2011@yandex.ua*

У статті на матеріалі зафіксованих у різний час варіантів відомого твору простежуються його зв'язки із побутовою традицією та обрядами Запорозжя, рівень збереження в різних варіантах фольклорної історичної пам'яті про особливості окремих традицій та елементів побуту запорозької спільноти. У центрі уваги особливості успадкування серед степових лицарів та специфіка відтворення запорозької поховальної обрядовості в зазначеній думі. Розглядаються питання запорозького хронотопу й способів його маркування, імені героя та особливості його інтрепретації.

*Ключові слова: дума, варіанти думи, «пам'ять» фольклору, виконавець, Запорозжя, традиція, обряд.*

### ДУМА «ПРО ФЕДОРА БЕЗРОДНОГО» В КОНТЕКСТЕ ТРАДИЦІОННОЇ КУЛЬТУРИ ЗАПОРОЖЖЯ: НЕКОТОРЫЕ НАБЛЮДЕНИЯ

Павленко И.Я.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

*i.pawlenko2011@yandex.ua*

В статье на материале зафиксированных в разное время вариантов известного произведения прослеживается характер отражения в нём традиций и обрядов запорожцев, характер сохранения в

различных фиксациях фольклорной исторической памяти об особенностях отдельных традиций и элементов быта запорожского товарищества. В центре внимания особенности наследования среди степных рыцарей и специфика воссоздания запорожской похоронной обрядовости в анализируемом тексте. Рассматриваются вопросы запорожского хронотопа и способов его маркировки, имени героя и особенностей его интерпретации.

*Ключевые слова:* дума, варианты думы, «память» фольклора, исполнитель, Запорожье, традиция, обряд.

## **DUMA «ABOUT FEODOR KITHLESS» IN CONTEXT OF TRADITIONAL CULTURE OF ZAPOROZHCHYA: SOME SUPERVISIONS**

Pavlenko I.Ya.

*Zaporizhzhya National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

*i.pavlenko2011@yandex.ua*

The article based on the material of this famous work recorded at different times explores the way traditions and rituals of the Cossacks, the nature of conservation of folk historical memory about the features of the individual traditions and elements of Zaporozhye partnership's life in various fixations are reflected in Duma's text. The article focuses on the inheritance features of steppe knights and specificity of recreation Zaporozhye's funeral rites in the analyzed text. Questions of Zaporozhye's chronotope and ways of its labeling, the name of the hero and the features of its interpretation are investigated. In the article on material of the variants of the known work fixed at different times character of reflection in him of traditions and ceremonies of the Zaporozhian cossacks, character of maintenance in the different fixings of folk-lore historical memory, is traced about the features of separate traditions and elements of way of life of the Zaporozhchya association. In a center attention the feature of inheritance among steppe knights and specific of recreation by Zaporozhchya funeral obryadovosti in analysable text. The questions of Zaporozhchya khronotopa and methods of his marking, name of hero and features of his interpretation are examined.

*Keywords:* *duma, variants of duma, «memory» of folklore, performer, Zaporozhchya, tradition, ceremony.*

Здається, дума як фактично єдиний виключно український фольклорний жанр, що постійно привертая увагу дослідників, достатньо висвітлена в науковій літературі (історія та шляхи вивчення думового епосу систематизовані та ґрунтовно проаналізовані в дослідженнях К. Грушевської, С. Грици, М. Дмитренка та ін. [1; 2; 3; 4]). Водночас існують питання, які ще не мають остаточного вирішення або й зовсім не досліджувалися. Майже не звертається увага на характер часопросторового руху творів, на сьогодні з'ясовано лише те, що значна частина героїчних дум сприймалася як результат запорозької усної творчості, але зафіксована була поза територією колишніх Вольностей Запорозьких.

Звернення до зазначеної проблеми зумовлене тим, що в процесі переходу до нового середовища виконавців та слухачів дума трансформується, але водночас зберігає деякі усталені елементи, що залишаються практично незмінними в різних варіантах і, на перший погляд, не є змістоутворювальними для нового середовища. Зазвичай це згадки про побутову та обрядову традицію Запорожжя, яка іноді відрізнялася від звичної для нових виконавців і слухачів дум.

Цікавість до самого факту збереження пам'яті про, здавалося б, незначні прояви запорозького буття мотивована й тим, що фольклорний епос мало орієнтований на зображення побуту, пересічних речей, транслюються переважно знання про незвичайні та надзвичайні події, загальновідоме, до якого належить і побутова традиція, ігнорується.

В одній зі статей вже доводилося писати про зміну просторового розповсюдження думи в часи її фіксації (і фактичного згасання), зміну статусу кобзарів та середовища слухачів, що значною мірою впливало на стан жанру, збереженість окремих сюжетів тощо [12]. Мета пропонованої розвідки – з'ясувати, що, крім хронотопу та героя, пов'язує конкретний, досить поширений, думовий сюжет із Запорожжям.

Аналіз широковідомих (з огляду на кількість зафіксованих варіантів) дум засвідчує, що в них збереглися згадки про звичаї та традиції запорозького козацтва, а частково й відлуння

запорозького епосу. Саме тому предметом розвідки став твір, про який Катерина Грушевська написала: «Дума про Безродного надзвичайно вбога змістом, обертається коло досить дрібного питання звичаєвого права – питання приймання джури в козацький осередок: передача джури зброї і коня від помираючого лицаря – його пана. Таке питання може мати інтерес тільки в своїм полі, серед людей, що кермуються тими звичаями і цікавляться їх застосуванням у житті, себто серед козацтва, і навіть дивно було б, що ця тісно-становна дума могла проіснувати в козацькому вжитку аж до другої половини ХІХ ст., коли б ми не мали пояснення сеї симпатії кобзарів до думи про Безрідного в близькості до кобзарського кола соціологічного моменту передачі, яку описує ця дума...» [21, с. 2]. Не можна цілком погодитися з дослідницею, оскільки зміст думи не такий простий: ідеться не лише про передавання зброї та майна (текстуальний аналіз засвідчує, що цей мотив зазнав серйозного варіювання), але й про смерть козака, і про посмертну шану, і про вірність джури у буквальному сенсі «до смерті», про запорозькі обряди поховання, що відрізнялися від обрядів в інших регіонах України.

Сучасна дослідниця С. Грица відзначає, що це «одна з найпоетичніших і найдраматичніших дум – про козацьке побратимство, про відданість козацьким звичаям і традиціям» [20, с. 790]. А свого часу М. Цертелєв, між іншим, написав: «Замечательно это краткое, но поэтическое изображение похорон и поминки куренного атамана. Для козака тяжела казалась смерть одинокая, без грусти от своих» [24, с. 50]. До цієї думки, безумовно, необхідно дослухатися, хоча б тому, що йдеться про один із перших актів запису та коментування думового матеріалу: варіант датується 1814 р., тобто часом, коли знання про запорозькі звичаї ще могли передаватися безпосередньо від січових братчиків.

Оскільки йдеться про необхідність дослідження внутрішньої історичної пам'яті твору, збереження первинного знання про запорозькі традиції, доцільним видається звернення до найбільш повного видання українських народних дум, у якому зібрані всі відомі записи «Думи про Федора Безродного». Для того, щоб у процесі аналізу текстів конкретних варіантів постійно не повторюватися, а вказувати лише традиційне посилання на джерело та сторінку, вважаю необхідним перелічити варіанти у порядку їх розміщення в академічному виданні [22]. Це зумовлено ще й тим, що друкуються вони переважно із врахуванням часу запису, а отже, певною мірою відтворюють зміну «історичної пам'яті» зафіксованих текстів залежно від епічної дистанції.

До цитованого видання «Дума про Федора Безродного» входить під номером 6, потім подається номер варіанту.

6.1. «Федоръ Безродный». Зап. [В. Ломиковський на поч. ХІХ ст. на Полтавщині] від кобзаря Івана. – С. 402–404.

6.2. «Смерть Федора Безродного». Зап. М. Цертелєв у 1814 р. [на Миргородщині Полтавської губ.] від невідомого кобзаря. – С. 404–406.

6.3. «Про Хведора безрідного-безплемянного». Зап. М. Білозерський [на поч. 1850-х рр.] в с. Британи Борзенського пов. На Чернігівщині від кобзаря І. Романенка. – С. 406.

6.4. [Без назви. Уривок]. Зап. П. Куліш [вересень 1853 р.] в Олександрівці Сосницького пов. на Чернігівщині від кобзаря А.Шута. – С. 407.

6.5а. «Дума про Федора Безродного». Зап. О. Русов від кобзаря О. Вересая із с. Калюжинці Прилуцького пов. на Полтавщині. – С. 407–409.

6.5б. «Дума про Хведора безродного». Зап. М. Лисенко від кобзаря О. Вересая із с. Калюжинці Полтавської губ. – С. 410–419.

6.6. «Хведор Безрідний». Зап. В. Горленко [1882 р.] в Лохвиці від кобзаря І. Кравченка-Крюковського. – С.419–421.

- 6.7. «Про Федора Безродного». Зап. [М.Сперанський], Г. Бакалов, В. Данилов [у жовтні 1902 р.] від кобзаря Т. Пархоменка із с. Волосківці Сосницького пов. на Чернігівщині. – С. 422–424.
- 6.8. «Про Хведора безрідного». Зап. П.Мартинович 20 травня 1876 р. в Лохвиці на Приліпці від кобзаря І. Кравченка-Крюковського. – С.424–427.
- 6.9. «Хведирь сырота безридный». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.] від О. Кобиланки з Миколаївки. – С. 427–430.
- 6.10. «Хведирь – сырота безридный». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.] від О. Кобиланки з Миколаївки. – С. 430–434.
- 6.11. «Козака лыцаря Хведора письня». Зап. П. Мартинович [у кін. XIX – на поч. XX ст.]. – С. 434–437.
- 6.12. ««Козака лыцаря Хведора письня». Зап. П. Мартинович [у січні 1903 р.] від М. Бондаренко. – С. 437–442.
- 6.13. «Хведирь безридный». Зап. П. Мартинович 23 лютого 1932 р. від Т. Жадана. – С. 442–443.
- 6.14а. «Про Федора Безродного». Зап. С. Грица у березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція С. Грици. – С. 444–449.
- 6.14б. «Про Федора Безродного [Про Хведора Бездольного]». Зап. С. Грица в березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція Д. Щириці. – С. 450–481.
- 6.14в. «Про Федора Безродного». Зап. С. Грица в березні 1987 р. від Г. Ткаченка. Транскрипція О. Ганжі. – С. 482–484.

Примітки:

1. Підготовкою всіх варіантів аналізованої думи займалася І. Кімакович, їй належать передмова та коментарі.
2. У назвах та цитуванні зберігається науковий принцип відтворення на письмі фольклорного твору.

Передусім зв'язок думи із Запорожжям виявляється в хронотопі, основні ознаки якого – Нижня Наддніпрянина із відповідними маркуючими топонімами та елементами пейзажу часів активного протистояння козаків-запорожців і татар. Практично всі варіанти дум «пам'ятали», що битва, у якій було поранено героя, відбувалася на теренах Дніпрового Низу, поблизу Дніпра, на території Лугу Базавлугу (слово «луг» завжди написано з малої літери, хоч це – складник топоніма), оскільки «Базавлуг, Базавлуцькі плавні, Велика Плавня, Луг Базавлуг – нижня половина Великого Лугу від Микитиноного Рогу до Кам'яного Затону» [25, с. 12]. Крім того, у деяких варіантах слово «Базавлуг» вживається як гідронім – назва річки, що підкреслено в коментарях до вар. 6.1. – «Базавлукъ – рѣчка, вытекающая изъ Верхнеднѣпровского уѣз. Екатериносл. губ. и впадающая в Днѣпр на границѣ Екатериносл. и Херсон. уѣздовъ», що також відповідає реаліям Великого Лугу [5, с. 110].

Майже в усіх записах згадується Дніпрова сага, що також є свідченням пам'яті варіантів про місце події та, вірогідно, творення думи. Згідно з академічним «Словником української мови», слово «сага» в українській мові має значення «річкова затока», «протока; рукав ріки; стариця», «улоговина серед піщаних відкладів річки», отже сага Дніпрова – це й річка Базавлуг, що впадає у Дніпро, й інші численні рукави та притоки [16, т. 9, с. 8], а це – типові явища для історичного Базавлугу. І тільки записаний П. Кулішем уривок містить топоніми, не притаманні Запорозьким Вольностям (річка Самарка, криниця Салтанка). Коментуючи цей варіант, К. Грушевська зауважила, що

А. Шуть «увів ... туди Криницю Салтанку, що про неї співають інші кобзарі Сосницької школи в думі про Озовських братів» [21, с. 112]. У цьому ж варіанті Федір названий богуславським осавулом, а отже, не запорожцем [22, с. 407].

Пам'ять про Запорожжя відбилася і в тому, що в багатьох варіантах ховають героя запорожці, дніпровії козаки, козаки війська Дніпрового Запорозького [22, с. 432, 434–437, 437–442], а їхніми діями керує «батько кошовий, отаман військовий» [22, с. 407–409, 422–424, 425–427, 430–434].

Відомі записи, у яких ідеться про належність Федора до запорозької спільноти, більше того, підкреслюється, що він «отаман курінний» [22, с. 403, 404–406, 430–434]. У варіанті, записаному С. Грицою від Г. Ткаченка, належність героя до запорозької спільноти підкреслюється тим, як він характеризує козаків: «військо козацьке, товариство вірне кривне сердешне» [22, с. 480]), і вже в останніх рядках йдеться про те, що Федір був «добрий лицар, премудрий писар», а отже, у трансформованому вигляді збереглася згадка про його належність до старшини [22, с. 481]. Щодо цього запису, то, здається, на виконавця могла вплинути історія вивчення твору, адже свого часу М. Максимович припускав, що прототипом Федора Безродного міг бути військовий писар часів Хмельниччини Безродний, якого звали Хомою [18, с. 5; 14, с. 25]. І ця думка неодноразово цитувалася в різних наукових виданнях.

І хоч у більшості варіантів немає згадки про те, що герой – один із найкращих і найдосвідченіших запорозьких воїнів (а саме таких обирали курінними та кошовими отаманами), дума весь час «пам'ятає» про це в деталях, що пов'язані із традиціями запорозького війська: герой добре знає про звичаї козацтва, про нього, як про славного воїна, знають інші запорожці та кошовий отаман, ховають його так, як ховали представників старшини, у всіх відомих варіантах поряд із пораним героєм згадується його «слуга» (варіанти 6,1; 6,3), безіменний «джура» (варіанти 6,4; 6,13), «джура Ярема» (варіанти 6.5а,б; 6,6; 6,7; 6,8; 6,11; 6,12; 6,14а,б,в) та «слуга, джура» (варіанти 6,9; 6,10). Більшість варіантів подає традиційні козацькі стосунки між досвідченим козаком та джуною, який у буквальному сенсі був не слугою, а зброєносцем та помічником. (У виданні М. Цертелева було зазначено: «Чура или джура – оруженосець. При козацких старшинах бували безотлучные, вѣрные до послѣднего конца оруженосцы, из молодых козаковъ». [24, с. 50; 22 с. 406]. Він повинен був навчатися військової справи та водночас піклуватися про свого вихователя і виконувати його доручення.

Привертає увагу ім'я героя, оскільки в записах різних варіантів друга частина оніму пишеться і з великої, і з малої літери, отже записувачами, відповідно, кобзарями, сприймалася або як частина імені (прізвище, прізвисько), або як характеристика персонажа. У академічному виданні українських народних дум знаходимо такі варіанти: Федор безридний (вар. безродний) [22, с. 403]; Федор Безродний (вар. Безридний) [22, с. 404–405]; Хведор бездыльный [22, с. 407]; Хведор Безродний, бездольний (вар. Безродний-бездольний, Бездольний безродний) [22, с. 407–409]; Хведор Бездольний [22, с. 416–419]; Хведор Безридний та бездільний та Хведор бездільний та безридний [22, с. 419]; Хведор Безридний, бездольний та Хведор безридний бездольний [22, с. 422]; Хведір бездільний, та безридний [22, с. 424]; Хведир, сырота безридний – Хведир козак безридний [22, с. 427]; Хведир – сырота безридний, Хведир козак молодой безридний [22, с. 430]; Хведир безридний и бездильний и безплідный [22, с. 434]; Хведир безридний и бездильний и безплідный. У коментарях пояснюється, що бездільний означає «бездольний» [22, с. 438]; Хведир бизридний, Хведор безридний [22, с. 442]; Хведор Бездольний (запис 1987 р.) [22, с. 448]; Хведор Бездольний, безродний [22, с. 479]. Є й характерні примітки, наприклад, до вар. 6.7. – «...записувачі думи сприймають слово «безридний» як загальну назву, а С. Грица – як власну» [22, с. 494].

Про те, що слово «Безродний» не завжди сприймалося як частина власного імені (прізвище або прізвисько), а частіше як характеристика, причому різною мірою емоційно забарвлена: від нейтрального ставлення до співчуття, – свідчить наявність варіантів, у яких герой називається й бездольним, й безплідним. Ідеться, фактично, про синонімічні заміни. Саме ці заміни примушують замислитися над їхньою правомірністю та над тим, як трансформувалося знання про долю героя, адже зміна імені – явище симптоматичне, оскільки саме ним часто зумовлюється сюжет епічного фольклорного твору, бо з іменем може бути пов'язана система функцій або мотивів. Поєднання імені з прізвищем або епітетом «Безродний» мало підкреслити типовість ситуації, яка не може бути зведена виключно до смерті героя та передання статків джурі. За прізвищем вгадується доля героя, його історія та мотивація вчинків (іноді своєрідно інтерпретована виконавцями та слухачами). Поява такого прізвиська, а потім і прізвища, первинно могла бути спричинена січовою традицією називати людину за домінуючими рисами поведінки, характеру, зовнішності, за вчинками, що запам'яталися, тощо, про що не всі кобзарі, від яких зроблено записи, як і записувачі, і слухачі, знали.

Прізвисько «Безродний» передає семантику відмови від родинного життя при посвяті в запорожці (цікаві свідчення про те, як запорожці давали прізвиська, що потім могли ставати родинними прізвищами, є в спогадах відомого Микити Леонтійовича Коржа [23, с. 34–35]. Згадуються такі випадки й у сучасних переказах про Запорожжя. Є й наукові розвідки щодо формування запорозьких прізвищк [19, с. 290–291].

Цікаво, що існують варіанти, які стверджують, що безрідність – тимчасова риса, за межами Запорожжя рідні у Федора є, але перед смертю поряд з ним єдина людина, яка й сприймається як найрідніша – його джура, оскільки ніхто з родини в скрутні допомогти йому не може, та й сам він від цієї допомоги відмовляється. Наприклад, в одному з варіантів «козаچه молодий, товаришу вийсковий, Федоре безрідний атамане куринний, постріляний, порубаний на рани смертельныя изнемогае, ни отецъ, ни мати, ни родина кревна, сердечна того не знае» [22, с. 403]. Передбачається, що родина все ж таки є, що також не суперечить запорозьким традиціям, оскільки ініційованим на Січі (прийнятим до куреня, а йдеться навіть про курінного отамана) змінювали прізвища, давали прізвиська тощо. «Ты мені, слуга, на чужой сторонѣ отецъ и мати рыдненька ...» [22, с. 403]). Характерно, що цей запис зроблено на початку XIX ст., тобто тоді, коли про запорозькі традиції багато хто ще знав.

На Запорожжя часто приходили молоді хлопці, були випадки викрадення дітей, яких привозили на Січ або в зимівники, тому частина запорожців про рід могла не пам'ятати, звідси й поширеність варіанту «Безродний», отже, безродинний, безсімейний, такий, що не пам'ятає про родинні зв'язки. Звідси й Хведір сирота безрідний [22, с. 425], або безрідний, бездільний, безплемінний [22, с. 441].

Іноді герой «бездольний» – зі значенням «нешасний», але це мало вмотивовано з огляду на те, що Федір часто називається курінним отаманом, а отже, він досвідчений і шанований іншими козаками воїн. Вірогідно, що епітет «бездольний» з'явився в результаті трансляції тексту за часопросторовими межами історичного Запорожжя. В іншому буттєвому хронотопі безрідність розглядалася як бездольність, безталанність, нещастя, сирітство. І цей варіант прізвища (прозвиська) – результат виходу твору в позазапорозьке середовище. Серед пізніх трансляторів з'являється й епітет «безплідний» як ще один синонім (у позазапорозькому часопросторі) безродності. Безплідний – що не має плоду, власних дітей, отже, корелює з тим, що Безродний не має ні батька-матері, ні дружини та діточок (з такою характеристикою погоджувався М. Костомаров, вважаючи, що герой цієї думи – козак-сирота, безрідний і безплемінний [9, с. 755]). Водночас такий епітет мотивує той факт, що спадкоємцем Федора стає джура, але для січового козацтва це було закономірним явищем і мотивації не потребувало. В А. Скальковського знаходимо

думку про те, що спадок запорожців міг передаватися родині або джурі, частину спадку могли заповідати на монастирі, церкву та на церковні треби [8, т. 1, с. 178]. Отже, джура був одним із можливих законних спадкоємців незалежно від того, чи була колись родина в його наставника.

Залежно від того, як називають/характеризують героя, формуються змістовні домінанти твору, і розбіжність між ними дає змогу сприйняти думу або як розповідь про загибель воїна, що й після важкого поранення повчає джуру, або як твір про трагічну смерть самотньої людини.

Проблема спадку в різних варіантах вирішується по-різному і можна виокремити такі складники, які побутували самостійно, або контамінувалися в окремих варіантах. Усі мотиви знайшли відтворення у варіантах, записаних від О. Вересая (*нумерація рядків наша та подана для зручності аналізу – І.П.*):

1. ... «Ой, джуро Яремо! Дарую тобі по смерті своєї
2. Коня вороного
3. А другого білогривого,
4. І тягеля червоний
5. Од піл до коміра золотом гаптовані,
6. І шаблю булатную, пищаль семипьядную.
7. Ой та добре ж ти дбай,
8. Та на коня сідай
9. Та передо мною повертай:
10. Та нехай я буду знати,
11. Чи удобен ти будеш поміж козаками пробувати?».
12. То джура Ярема добре дбає,
13. Та на коня сідає,
14. Та перед ним повертає.
15. Ой то Хведор Бездольний безродний
16. Словами промовляє,
17. Гірко слёзами ридає:
18. «Ой благодарю тебе, Господа милосердного,
19. Ой що не ледай-кому моя худоба буде доставати:
20. То він за мене буде Господа милосердного прохати»:
21. «Ой, джуро Яремо,
22. Та добре ж ти дбай,
23. Та на коня сідай,
24. Ой та їдь ти понад лугом Базавлугом,
25. Та по над Дніпром-Славутою
26. То як ушкала гудуть, так ти схоронися,
27. А як лебеді ячать, то ти озовися
28. А як козаки ідуть Дніпром-Славутою

29. Так ти об'явся.
30. Та шличок на копію іскладай,
31. А сам низько уклоняй,
32. Наперед Господу Богу,
33. І батькові кошовому,
34. Отаману військовому,
35. І всьому товариству кривному й сердешному» [22, с. 407–408].

Рядки 1 – 6 (мотив А) – передача матеріальної частини спадщини, до якої входять коні, одяг та зброя;

7 – 14 (мотив Б) – перевірка навичок їзди верхи та, можливо, чогось іншого, що засвідчує право бути козаком, а не джурою, «удобен ... поміж козаками пробувати»;

15 – 20 (мотив В) – сподівання на посмертне поминання та молитви;

21 – 29 (мотив Г) – передавання знань і навичок поведінки у степу, повчання, як поводитися для того, щоб вижити та дістатися до козаків (Федір на чужій або межовій території, тому на нього й напали, і джуру він навчає остерігатися ушкалів, що можуть бути ближче, ніж запорожці). Загалом він навчає слухати степ, спостеріати за птахами та звірями, розрізняти звуки, що було частиною січової науки;

30 – 35 (мотив Д) – повчання, як подавати сигнал козакам-запорожцям, як поводитися відповідно до запорозького етикету при зустрічі з козаками.

Кожен з названих мотивів у процесі ампліфікації включає різні складові, які можуть варіюватися.

Усі відзначені мотиви в розгорнутому вигляді трапляються ще в записях С. Грици від Г. Ткаченка (варіанти 6.14 б і в).

Загалом названі складники в різних думках розгорнуті по-різному, і з часом згортається мотив повчання і розгортається мотив передання спадку, та й опис самої спадщини, її складових зокрема, також варіюється. Звернемо увагу на те, що спадок має не тільки матеріальний вимір. Головне – перевірка знань та навичок, які мусив мати воїн-запорожець.

Попри існуючі твердження про те, що в думі йдеться про передання досвіду джурі та навчання молодого козака старшим, ці мотиви (Г і Д) є далеко не в кожному з відомих варіантів. Так, у неодноразово передрукованому записі В. Ломиковського герой передає джурі шовкову тягину та доброго коня. («Тягеля, т-лів, м. мн. Родъ верхней одежды, козацькій полукафтанъ» [15, т. 4, с. 301]), отже, ампліфіковано лише мотив А – передання спадку. У варіантах 6.3 та 6.4 ні про який спадок чи повчання зовсім не йдеться. У варіанті 6.14 а – є тільки мотиви А та в редукованому вигляді Б.

У варіанті М. Цертелева, мабуть, найдавнішому, про матеріальний спадок Безродного (мотив А) взагалі не йдеться, та й повчання пов'язане із поведінкою в степу (мотив Г) та проханням покликати козаків. Досвідчений козак навчає молодого слухати степ та вірно служити громаді: «... Коли ти будеш вирно пробувати, Будуть тебе казаки поважати» [22, с. 405]. Варіант 6.6 містить мотиви А та Г і у редукованому вигляді Б. Варіант 6.7 всі названі мотиви, як і варіант 6.8, де трансформовано та дещо редуковано мотив Д («...шличок іздымай, Низький поклон отдавай; Та добрим конем перед ними повертай, увесь козацький звичай отдавай» [22, с. 426]). У варіанті 6.9 відсутні мотиви В та Д. У варіантах 6.10, 6.11 та 6.12 немає згадок про посмертне поминання (мотив В). Варіант 6.13 містить тільки мотив Г.



Цікаво, що характер матеріальної спадщини часто відповідає уявленням виконавців про багатство, тому спершу йдеться про коня (безумовна цінність для козака і селянина), потім про багаті шати, а лише на останньому місці – зброя. У деяких записах про неї не йдеться [22, с. 420; 425; 435; 438–439]. У середовищі воїнів про зброю забути не могли, її цінністю могли знехтувати лише тоді, коли перестали користуватися, у середовищі трансляторів, а не творців думи.

Цікаво, що вже О. Вересай погано знався на озброєнні, про що свідчить його коментар: «Шабля, меч – усе одно» [22, с. 409]. Він проектує сучасні реалії на минуле: «Тепер кажуть – генерал, полковник, а то бів Кошовий, що ёго за батька мало військо; так як тепер Царь – кажуть, батюшка» [22, с. 409], а отже, й реалії Запорожжя він осучаснює.

У значній кількості варіантів збереглася згадка про те, як впізнавали один одного запорожці в степу, на нейтральній або ворожій території. Про це свідчить і рядок 30-ий цитованого тексту. Федір навчає джуру, що при зустрічі з козаками потрібно «шличок на копію іскладати», у такий спосіб робиться прапорець. Необхідність прапорця для джури вмотивована козацькими звичаями: форми як такої, за якою можна було б пізнати козака-запорожця, не існувало. Оскільки одяг міг бути (та й був) предметом набутих від когось, то вдягалися як завгодно, вбрання могло бути й татарським, і турецьким, і польським. Дослідники неодноразово вказували на те, що кожен запорозький курінь міг мати свій прапор або хоругву, за якими козаки й пізнавали «своїх» [17, с. 32]. Отже, і в цьому відбилася знання та розуміння козацьких звичаїв. Крім того, думи зберегли згадку про шлик як частину запорозького козацького одягу та про його подібність до прапорця.

Коментуючи думу «Смерть козака на долині Кодині», М. Костомаров зауважив, що вона містить формулу, характерну для іншого твору: «Шаблями наділками яму копали, в семип'ядну пищаль продзвонили, славу козацьку учинили, шапками приполами семикипну висипали, на могилі прапорок устромили, славу козацьку учинили» [10, с. 781]. Навіть якщо цей уривок запозичений з якогось із варіантів «Думи про Федора Безродного», як вважає М. Костомаров, повторюваність формули пов'язана з поховальною традицією Запорожжя і свідчить про збереження пам'яті про традиційні для Запорожжя форми буття.

Порівняльний аналіз різних варіантів свідчить про те, що й ця формула виявилася змінною, у більшості зафіксованих текстів збереглися згадки про загальні риси поховальної обрядовості, зафіксовані основні загальноприйняті етапи похоронного обряду (у думі йдеться про оповіщення запорожців, обмивання померлого, саме поховання, поминання) та фактично закріпилися згадки про самотність запорозького обряду.

Серед специфічно запорозьких елементів обряду постійно повторюється, що шаблями суходіл копали, оскільки сільськогосподарського реманенту з собою у військові походи козаки, звичайно, не брали. Відсутність реманенту підкреслювалося деталлю: могили копали шаблями, штиками або списами. Жодного разу не згадується заступ, лопата. Землю носили шапками, причому в багатьох варіантах вони називаються шликами. Відомо, що шлики використовувались козаками як кисети, що були досить місткими, і в них могли носити необхідні дрібні речі, тому не дивно, що їх використовували для носіння землі.

Недаремна й згадка про цвілі сухарі. І не тому, що запорожці бідні, а тому що під час походів це було їхньою звичайною їжею. Поминали цвілими сухарями, тому що хліб був основною обрядовою стравою, а Федора ховали далеко від Січі та зимівників, отже, розжитися свіжим хлібом було неможливо. Тому й повторюється формула «А тим вони ёго поминали, що у себе мали: старенькими, ціленькими військовими сухарцями» [22, с. 409].

Необхідно констатувати й той факт, що в позазапорозькому хронотопі оригінальні риси обрядовості степового лицарства, окрім вищеназваних, поступово забувалися та підмінялися описом обряду, знайомого кобзарям. Так, у найбільш давніх записих є згадки про те, що після поховання «Изъ семипядныхъ пищаль пострѣляли» [22, с. 404], «Въ семи п'ядни пищали гремалы» [22, с. 405]. В інших варіантах цей мотив втрачений, але стрілянина зі зброї і зараз часто явище під час поховання військових, а за часів Запорозжя вона була звичайним явищем. За свідченням С. Мишецького, старшина, діди «после смерти пользовались такою честью, что при их погребении один раз палили из пушек, а из мелкого ружья более, нежели по другим простым козакам» [11, с. 43; 27, с.183]. І це підтверджує той факт, що йдеться про поховання курінного отамана. Думи та історичні пісні постійно підкреслюють стрілянину із зброї під час поховання козака. О. Рігельман згадує про те, що під час поховання старих козаків стріляють більше і часто з гармат [13, с. 125].

У записі М. Цертелева є й рядок «У суремки жалібно вигваляли» [22, с. 405]. Відгомін цього складника обряду проглядає в записі М. Білозерського: «Семипяденну писчаную позвоньлы» [22, с. 406]. Сурма, суремка – музичний інструмент, який досить часто згадується в історичній пісенності, коли йдеться про поховання козака (згадаємо твори про загибель Серпяги), а отже, гра на ньому могла бути складником обряду козацького поховання, про що нащадки поступово забули. Постріли і тужлива гра на суремках не були притаманні поховальним обрядам в інших місцевостях.

Згадується в думі й традиція ставити на могилах запорожців прапорці: «Високу могилу висипали, і прапірок у головах устромили» [22, с. 409], «... в головках прапірок устромили» [22, с. 424]. У М. Сементовського є вказівка на те, що на могилах запорожців ставили хрести та прапорці на знак їхньої цноти [17, с. 4]. Прапорець, за свідченням А. Скальковського, ставився на могилах «безжонних» запорожців як символ їхньої цноти [8, с. 276]. В інших регіонах України, за свідченням П. Чубинського, на могилі хлопця ставили хрест і пов'язували його рушником [26, с. 205–206]. Д. Зеленським було зафіксовано звичай над могилами хлопців-українців прив'язувати хустку [7, с. 321].

Згадок про хрест над могилою запорожців у піснях та думках немає, але є намагання поєднати забутий «прапірок» та традиційний хрест: «И в головах дубовий прапірок поставили» [22, с. 421]. В. Горленко зазначив, що «прапірок» – це «стовп» [22, с. 424]. У більш пізніх варіантах про прапор забувають, і ознакою могили запорожця стає біла хустка: «На копьйо знакъ пам'ять положиылы, / Билу хустку причепылы» [22, с. 429].

Є в думі й згадка про те, що ховали козаків, загорнувши в червону китайку: «...тіло молодецьке знаходили, на чирвону китайку клали ...» [22, с. 409; 419]; «...его тіло козацьке-молодецьке на червону китайку забирали» [22, с. 421] та ін.

Червона китайка часто згадується як необхідний атрибут ритуалу і в історичних та станових козацьких піснях, де усталеною формулою смерті став рядок «червону китайкою личенько вкрите». Рештки червоного поховального покриву археологи знайшли в могилі отамана Івана Сірка, що помер 1680 р. Під червоною китайкою ховали в Україні навіть у XVIII ст., але тільки козаків [6, с. 138]. Червоною китайкою була накрита домовина Т. Шевченка. У коментарях до вар. 6.10. зазначено: «...в попередньому рядку слово «красну» закреслено іншим чорнилом. Зверху написано – «червону» [22, с. 498]. Отже, це було принципово, оскільки колір мав символічне значення.

Із розпадом обряду та міфопоетичного світобачення можлива зміна кольору тканини, тому в деяких із варіантів історичних пісень з'являється «зелена китаєчка». Є вказівки на інший колір поховальної тканини. Так, у вар. 6.11 та 6.12 це «голуба китайка». Мабуть, кобзар знав, що змінює колір, тому в коментарях зазначено, що біле, чорне і червоне «не полагайтця на смерть. Все голубе. Червоне на весили полагайця» [22, с. 441; 442], тому

«на голубу китайку клалы». До речі, М. Бондаренко постійно акцентував моменти знайомого йому обряду, тому в записаному від нього варіанті йдеться й про «смертєну одежу», яка навряд чи могла бути в козака під час походу, а селянами готувалася (як і значною частиною літніх людей зараз) задалегідь.

Отже, аналіз та зіставлення різних варіантів думи «Про Федора Безродного» засвідчує, що в цьому творі, незважаючи на традиційну «плинність» тексту та пристосування його до уподобань та знань про минуле трансляторів фольклорної традиції, перш за все кобзарів, зберігся первинний зв'язок із запорозькою побутовою традицією та відбилася пам'ять про запорозький часопростір із конкретними складниками пейзажу та топонімами, про запорозьку традицію спілкування досвідчених козаків та джур, про характер передачі досвіду та спадку, у якому значну роль відіграє саме досвід, а не тільки матеріальна складник, про особливості запорозького поховального обряду, що зумовлено тривалим інтересом виконавців та слухачів до історії січового лицарства.

### ЛІТЕРАТУРА

1. Грица С. Думи у синтезі слова, музики і виконавства / С.Й. Грица // Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1.: Думи раннього козацького періоду / відп. ред. Г.А. Скрипник, за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – С. 33–118.
2. Грушевська К. Деякі питання про народні думи / Катерина Грушевська // Українські народні думи. – Т. 2. Тексти №№ 14–33. Передмова Катерини Грушевської. – Харків – К.: Держ. вид-во «Пролетар», 1931. – С. V–XXX.
3. Грушевська К. Збирання і видавання дум в XIX і в початках XX / Катерина Грушевська // Українські народні думи. Том 1 корпусу. Тексти №№ 1–13 корпусу і вступ Катерини Грушевської. – К.: Державне видавництво України, 1927. – С. XXIII–CCXX.
4. Дмитренко М. Українські народні думи як феномен традиційної культури / М.К. Дмитренко // Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1.: Думи раннього козацького періоду / відп. ред. Г.А. Скрипник, за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици. – К.: ІМФЕ НАН України, 2009. – С. 6–32.
5. Житецкий П. Мысли о народных малорусских думах / П. Житецкий. – К.: Издание редакции журнал «Киевская старина», 1893. – 262 с.
6. Залізняк Л.Л. Первісна історія України / Л.Л. Залізняк. – К.: Вища школа, 1999. – 263 с.
7. Зеленский Д.К. Восточнославянская этнография / Д.К. Зеленский [перевод с нем. К.Д. Цивиной, прим. Т.В. Станюкович и К.В. Чистов, послесловие К.В. Чистова]. – М.: Наука, 1991. – 511 с.
8. Історія Новой-Сѣчи или послѣдняго Коша Запорожскаго. Составлена изъ подлинныхъ документовъ Запорожскаго Сѣчеваго архива А.Скальковским. – изд. 2-е. – Часть 1. – Одесса, 1846. – 370 с.
9. Костомаров Н. Историческое значение южно-русского народного песенного творчества // Н.И. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8., Т. 21. – Издание общества для пособия нуждающимся литераторам и учёным “Литературный фонд”. – СПб.: Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – С. 428–1082.
10. Костомаров Н. История козачества в памятниках южно-русского песенного творчества // Н.И. Костомаров. Исторические монографии и исследования. – Кн. 8.,

- Т. 21. – Издание общества для пособия нуждающимся литераторам и учёным “Литературный фонд”. – СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1905. – С. 695–932.
11. Мышецкий С.И. История о козаках запорожских, как из древних лет зачинались, и откуда своё происхождение имеют, и в каком состоянии сей час пребывают / С.И. Мышецкий. – М. : В университетской типографии, 1847. – 43 с.
  12. Павленко І.Я. Думи в контексті культури Запорозжя: до постановки проблеми // Вісник Запорізького національного університету: зб. наук. пр. Філологічні науки / І.Я. Павленко. – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2013. – № 3. – С. 138–143.
  13. Рігельман О.І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ та козаків узагалі / [вст. ст., упорядк. та примітки П.М. Саса, В.О. Щербака] / О.І. Рігельман. – К. : Либідь, 1994. – 768 с. – (Пам’ятки історичної думки України).
  14. Сборник украинских песен, издаваемый Михайлом Максимовичем. – К., 1849. – Ч. 1.
  15. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4 т. – Том 4. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
  16. Словник української мови: в 11 т. – Т. 9. – К., 1978.
  17. Старина малороссийская, запорожская и донская Николая Сементовского. – Санкт-Петербург, 1846. – 64 с.
  18. Украинские народные песни, изданные Михаилом Максимовичем. – М. : В университетском издательстве, 1834. – 180 с.
  19. Українське козацтво : Мала енциклопедія / Кер. авт. колект. Ф. Турченко; відп. ред. С.Р. Лях. – Вид.2-е, доп. і перер. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем’ер, 2006. – 672 с.
  20. Українські народні думи. / Упор., підгот. до друку (керівн. проекту), А. Іваницький, А. Філатова, Д. Щириця, – К. : Наукова думка, 2007. – 802 с.
  21. Українські народні думи. – Том 2. Тексти №№ 14–33. Передмова Катерини Грушевської. – Харків – К. : Держ. Вид-во «Пролетар», 1931. – 358 с.
  22. Українські народні думи: у 5 т. – Т. 1 : Думи раннього козацького періоду / [відп. ред. Г.А. Скрипник., за заг. ред. К. Дмитренка та С. Грици]. – К. : ІМФЕ НАН України, 2009. – 856 с.
  23. Устное повествование бывшего запорожца, жителя Екатеринославской губернии и уезда, селения Михайловки, Никиты Леонтьевича Коржа. – Одесса, 1842. – 75 с.
  24. Цертелев Н.А. Опыт собрания старинных малороссийских песней [Сост. и вступ. ст.: Рассуждение о старинных малороссийских песнях / князь Цертелев] / Н.А. Цертелев. – СПб. : Тип. Крайя, 1819. – 64 с.
  25. Чабаненко В. Великий Луг Запорозький. Історико-топонімічний словник / Віктор Чабаненко : [науково-популярне видання]. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 330 с.; карти. – С. 12.
  26. Чубинський П. Мудрість віків : Українське народознавство у творчій спадщині Павла Чубинського / П. Чубинський. – Кн. 2. – К. : Мистецтво, 1995. – 222 с.
  27. Яворницький Д.І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д.І. Яворницький. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1990. – 580 с.

## REFERENCES

1. Grytsa, S. (2009) "Dumy in the synthesis of word, music and performance", *Dumy u syntezi slova, muzyky i vykonavstva*, Ukrainian folk thoughts: in 5-ti t. – Vol. 1. : Thoughts of early cossack periodu / vidp. editor G.A. Skripnik., for editor. K. Dmitrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – pp. 33–118.
2. Grushevska, K. (1931) "Some questions about folk thoughts", *Deiaki pytannia pro narodni dumy*", Ukrainian folk thoughts. Tom 2. Texts <sup>11</sup> 14 – 33. Preface of Kateryna Grushevskoy. – Kyiv : The State publishing house «Proletarian», 1931. – pp. V–XXX.
3. Grushevska, K. (1927) "Collection and edition of thoughts in XIX and in beginnings of XX", *Zbyrannia i vydavannia dum v XIX I v pochatkakh XX*, Ukrainian folk thoughts. Tom of a 1 corps. Texts <sup>11</sup> to a 1 – 13 corps and Entry of Kateryna Grushevska. – Kyiv : The State publishing house of Ukraine, 1927. – pp. XXIII–CCXX.
4. Dmytrenko, M. (2009) "Ukrainian folk thoughts as phenomenon of traditional culture", *Ukrainski narodni dumy yak fenomen tradytsiinoi kultury*, Ukrainian folk thoughts: in 5 t. – T. 1 [Vol. 1] : Thoughts of early cossack period / vidp. editor G.A. Skrypnyk, for zag. editor K. Dmytrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – pp. 6–32.
5. Zhytetskyi, P. (1893) "Ideas about folk malorusskikh dumas", *Mysli o narodnykh malorusskikh dumakh* / P. Zhytetsyi. – Kyiv : Edition of release magazine «Kievan old times». – 262 p.
6. Zalizniak, L.L. (1999) "Primitive history of Ukraine", *Pervisna istoriia Ukrainy*, L.L. Zaliznyak. – Kyiv : Higher school. – 263 p.
7. Zelenskii, D.K. (1991) "Ethnography of Eastern Slavic", *Vostochnoslavianskaia etnografiia* / Translation with him. K.D. Civinoy. Primech. T.V. Stanyukovich and K.V. Chistov. – Moscow. – 551 p.
8. History of new Sech or last kosh of Zaporozhzhia composed from the original documents Zaporozhian Sich archiv by A. Skalkovskii (1846), *Istoriia Novoi Sechi ili poslednego Kosha Zaporozhskago. Sostavlena iz podlinnykh dokumentov Zaporozhskago Sichevago Arkhiva A. Skalkovskim.* – Odessa.
9. Kostomarov, N. (1905) "Historical value of South-Russian folksong creation", *Istorieskoie znacheniiie yuzhnorusskogo narodnogo pesennogo tvorchestva*, Historical monographs and researches. – Kn. 8., T. 21. is Edition of society for a manual to the needing literati and scientists the "Literary fund". – SPb. : Type of M.M. Stasyulevicha., – pp. 428–1082.
10. Kostomarov, N. (1905) "The history of cossacs in the monuments of South-Russian folksong creation", *Istoriia kazachestva v pamiatnikakh juzhnorusskogo pesennogo tvorchestva*, Historical monographs and researches. – Kn. 8., T. 21. is Edition of society for a manual to the needing literati and scientists the "Literary fund". – SPb. : Type. Of M.M. Stasyulevicha. – pp. 125–746.
11. Myshetskii, S.I. (1847) "History about kozakakh Zaporozhzhia, as from ancient years and where the origin is had from, and in what state this hour are", *Istoriia o kozakakh zaporozhskikh kaki z drevnikh let zachinalas i otkuda svoio proiskhozhdeniie imeyut i v kakom sostoianii sei chas prebyvaiyt* : In an university printing-house. – 43 p.
12. Pavlenko, I.Ya. (2013) "Duma in the context of culture of Zaporozhzhya : to raising of problem", *Dumy v konteksti kultury Zaporozhzhia: do postanovky problemy* // Announcer of the Zaporozhnia national university : Collection of scientific labours. Philological sciences. – Zaporizhzhya : Zaporizhzhia national university. – № 3. – pp. 138–143.
13. Rigelman, O.I. (1994) "Annalistic tale about Small Russia and his people and cossacks in general", *Litopysna opovid pro Malu Rosiyu ta yiyi narod ta kozakiv uzahali.* – Kyiv. – 768 p.
14. Collection of the Ukrainian songs, published by M. Maksimovich (1849), *Sbornik ukrainskikh pesen, izdavaemyi Mikhailom Maksimovichem.* – Kyiv. – Vol. 1.
15. Dictionary of Ukrainian language (1958), *Slovar Ukrainskoi movy* / Support. from dod. vlas. to material of B. Grinchenko : in 4 Vol. – Vol 4. – K. : Vyd-vo of Academy of sciences of Ukrainian SSR.
16. Dictionary of Ukrainian language (1958), *Slovyk Ukrainskoi movy* : in 11 volumes. – V. 9. – Kyiv.
17. The ancient of Small Rus, Zaporizhzhya and river Don (1846), *Starina malorossiiskaia, zaporozhskaia i donskaia.* – Saint-Petersburg. – 64 p.
18. Ukrainian folk songs, published by M. Maksymovych (1834), *Ukrainskiie narodnyie pesni, izdannyye Mikhailom Maksimovichem.* – Moscow : In an university publishing house. – 180 p.

19. Ukrainian cossacks : Small encyclopedia (2006), *Ukrainske kozatstvo. Mala entsyclopediia* / F. Turchenko; S.R. Lyakh.– Kyiv : Genesa; Zaporizhzhya : Premier. – 672 p.
20. Ukrainian folk дума (2007), *Ukrainski narodni dumy* / A. Ivanickiy, A. Filatova, D. Schiricia, – Kyiv. – 802 p.
21. Ukrainian folk dumasy (1931), *Ukrainski narodni dumy*. – V. 2. Texts <sup>11</sup> 14 – 33. Preface of Kateryna Grushevskoy. – Kharkiv-K. : The State publishing house «Proletarian». – 358 p.
22. Ukrainian folk дума (2009), *Ukrainski narodni dumy : in 5 v. – V. 1. Thoughts of early cossack period* / editor G.A. Skrypnyk, for zag. editor. K. Dmytrenko and S. Grytsy. – K. : IMFE NAN of Ukraine. – 856 p.
23. Verbal narration of the former Zaporozhian cossack, inhabitant of Ekaterinoslavsk province and district, village of Mikhaylovki, Nikity Leontievicha Korzha (1842), *Ustnoie povestvovaniie byvshego zaporoztsa zhytelia Yekaterinoslavskoi gubernii i uezda seleniia Mikhailovki, Nikity Leontievicha Korzha*. – Odessa. – 75 p.
24. Tsertelev, N.A. (1819) “Experience of collection of age-old malorossiyskikh by a song”, *Opyt sobraniia starinnykh malorossiyskikh pesnei*, Sost. and vstup. st. / prince Certelev : Reasoning about age-old malorossiyskikh songs. – SPb. – 64 p.
25. Chabanenko, V. (1999) “Great Luh Zaporozhian. The historical and toponimical dictionary”, *Velykyi Luh Zaporozhkyi. Istoriko-toponimichnyi slovnyk*, popular scientific edition, Zaporizhzhya : ZDU, 1999. – 330 p.; maps. – pp. 12.
26. Chubynskiy, P. (1995) “Wisdom of ages : The Ukrainian ethnology is in the creative inheritance of Pavlo Chubynskiy”, *Mudrist vikip. Ukrainske narodoznavstvo u tvorchii spadshchyni Pavla Chubynskoho*. – Vol. 1. – Kyiv : Art, 1995. – 222 p.
27. Yavornytskyi, D.I. (1990) “History of Zaporozhian cossacks. In three volumes”, *Istoriia zaporozkykh kozakiv*. – V. 1. – K. : Scientific thought, 1990. – 580 p.

УДК 821.161.2.09

## УКРАЇНСЬКЕ КОЗАЦТВО В ІНТЕРПРЕТАЦІЇ Б. ГРІНЧЕНКА

Сапсаєнко Л.В., аспірант

*Глухівський національний педагогічний університет імені О. Довженка,  
вул. Києво-Московська, 24, м. Глухів, Україна*

Ljyba\_www8@mail.ru

На прикладі історичних п'єс Б. Грінченка «Серед бурі» (1897), «Ясні зорі» (1894), «Степовий гість» (1897), аналізуються образи козаків – мужніх представників українського народу. В образах козаків автор втілює моральні чесноти через опис світогляду та вчинків.

*Ключові слова: козацтво, козак, історична драма.*

## УКРАИНСКОЕ КАЗАЧЕСТВО В ИНТЕРПРЕТАЦИИ Б. ГРИНЧЕНКО

Сапсаєнко Л.В.

*Глуховский национальный педагогический университет имени А. Довженко,  
ул. Киево-Московская, 24, г. Глухов, Украина*

Ljyba\_www8@mail.ru

На примере исторических пьес Б. Гринченко «Среди бури» (1897), «Ясные зорі» (1894), «Степной гость» (1897), анализируются образы казаков – мужественных представителей украинского народа. В образах казаков автор воплотил моральные достоинства путем описания мировоззрения и поступков.

*Ключевые слова: казачество, казак, историческая драма.*